

Aanwezig namens Voortouwnemer: [REDACTED] (Prolander), [REDACTED] (Prolander, verslag).
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [REDACTED], [REDACTED], [REDACTED], [REDACTED] (Rijksvastgoedbedrijf)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 09-07-2018

Doel

- Doel van het veldbezoek aan het N2000 gebied Witterveld was eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het N2000 beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermisting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoring systematiek. Voor het Witterveld zijn geen VHR soorten aangewezen.
- De bezochte locaties zijn weergegeven in bijlage 1. Omdat het terrein vrij klein is en er volgens de beheerder weinig veranderd is zijn in 2018 dezelfde locaties bezocht als bij eerdere PAS-veldbezoeken. Tijdens het veldbezoek is de toestand van habitattypen H4030 Droge heiden, H7110A Actieve hoogvenen en H7120 Herstellend hoogveen bekeken.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan en de gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij het schrijven van beheerplan betrokken ecoloog. Interne voorbespreking veldbezoek door beheerder.

Opmerkingen

- Ten opzichte van 2016 en 2017 zijn er geen wijzigingen in het beheer. Beheer bestaat vooral uit begrazen met schapen en runderen, aangevuld met maaien en het verwijderen van opslag. Qua stikstof wordt de KDW voor alle aanwezige habitattypen overschreden.
- Ten aanzien van de eventuele aanpassing van de habitattypenkaart (zie verslag PAS-veldbezoek 2016 en 2017) zijn er geen nieuwe ontwikkelingen. De route die tot een eventuele aanpassing kan leiden is bij beheerder (nog steeds) niet helemaal duidelijk.
- Ook ten aanzien van het binnen het kader van N2000 nog uit te voeren onderzoeken zijn er geen nieuwe ontwikkelingen. Met name het hydrologisch onderzoek moet volgens beheerder snel opgestart worden. Zolang een gedegen hydrologisch onderzoek ontbreekt is beheerder zeer terughoudend met nieuwe maatregelen en aanpassingen in het beheer. Het begrazingsonderzoek met gps heeft (door technische problemen) nog maar beperkt gegevens opgeleverd en wordt dit najaar vervolgd (zie ook eerdere PAS-veldverslagen). Ook het onderzoek naar het voorkomen van adders in het noordelijk deel van het terrein is nog niet opgestart (zie paragraaf 6.3.6 in beheerplan). Het noordelijk deel het terrein wordt tot op heden niet begrast in verband met de aanwezigheid van adder en levendbarende hagedis.

Figuur 1. Afgelopen jaar is in het noordelijk deel van het Witterveld dat niet begrast wordt, gemaaid en er is opslag verwijderd.

Bevindingen

De bevindingen voor het PAS-veldbezoek 2018 komen op hoofdlijn overeen met die van de vorige twee veldbezoeken. De beheerder geeft aan dat het terrein de laatste jaren weinig veranderd en er geen onverwachte ontwikkelingen zijn. Over een langere termijn bekeken is er waarschijnlijk wel sprake van enige uitbreiding van natte habitattypen (zie ook PAS-veldbezoek 2016). Op basis van een terreinbezoek door de ecologen Rijksvastgoedbedrijf (afgelopen najaar) kwalificeren mogelijk meer delen van het terrein als actief hoogveen dan tot nu toe bekend is.

Figuur 2. Op het Witterveld waren de veenmosvegetaties in 2018 vaak over grotere oppervlakten (oppervlakkig) uitgedroogd, zoals hier op het niet apart op de habitattypenkaart onderscheiden hoogveenbos bij de TT-baan (= herstellende hoogveen H7120).

Hoewel er over een langere termijn waarschijnlijk sprake is van vernatting was dit tijdens het veldbezoek 2018 niet waar te nemen. Evenals in 2017 en in tegenstelling tot 2016, was het in 2018 opvallend droog. Na een vrij natte winter volgde een wisselvallig (vroeg) voorjaar dat overging in een zeer lange warme en uitzonderlijk droge periode. De droogte was (zeker in weken die direct aan het veldbezoek voorafgingen) in alle N2000 gebieden waar te nemen. In het Witterveld waren de veenmosvegetaties op de bezochte locaties vaak over grotere oppervlakten (oppervlakkig) uitgedroogd. Onder andere bij de pingoruïne (H7110A) langs het fietspad en het niet op de habitattypenkaart onderscheiden hoogveenbos (nu herstellende hoogveen H7120) tegen de TT-baan. Ook in eerdere jaren was sprake van perioden van droogte en volgens beheerder is de situatie niet uitzonderlijk. Tegelijkertijd is niet zeker of de hydrologische situatie overall optimaal is. Ter hoogte van het hoogveenbos ligt bijvoorbeeld nog een (gedempte) tankgracht in het terrein, die mogelijk nog een drainerende werking heeft (zie beheerplan). De terreinsituatie onderstreept het belang van het nog uit te voeren hydrologisch onderzoek.

Figuur 3. Een deel van de droge heide (H4030) stond er ook in 2018 dood en verdord bij.

Tijdens het PAS-veldbezoek 2017 werd geconstateerd dat een deel van de droge heide (H4030) er erg slecht bijstond. De struikheide stond er droog en dor bij en de vegetatie was erg structuur- en soortenarm. Dit deel van het terrein is in 2018 wederom bezocht. De situatie was vrijwel identiek aan die in 2017. Ook in 2018 zag de struikheide er over een vrij groot oppervlak dood en dor uit (zie figuur 3). De oorzaak van de toestand van de (struik)heide is niet geheel duidelijk maar mogelijk speelt de begrazingsdruk een rol. Het gaat hier waarschijnlijk om een vrij recente heideontwikkeling uit grasland (zie verslag 2017). Het terrein werd in het verleden als zweefvliegveld gebruikt. Ook het ter plaatse aanwezige schraalgrasland contrasteert in 2018 sterk met de schraalgraslandjes elders in het terrein. Met name het ontbreken van structuur en bloeiende gele composieten was zeer opvallend. Het schraal-

grasland staat op de HT-kaart maar is als niet aangewezen doel niet in het beheerplan behandeld. Inmiddels is met het veegbesluit heischraal grasland als doel toegevoegd. In de wat vochtigere delen van de droge heide (H4030) leek het wat beter met de struikheide te gaan. De struikheide staat hier vaak in combinatie met dopheide. In 2018 werd overigens ook in andere N2000-gebieden regelmatig struikheide gezien die er dood en dor uitzag (er was geen eenduidige verklaring voor; de beheerders suggereerden heidehaantje, de relatief koude winter, veroudering en mogelijk de droogte).

Figuur 3. In de vochtige delen van het Witterveld is plaatselijk vrij veel opslag aanwezig, onder andere van de trosbosbes.

Op de droge delen van het Witterveld heeft Defensie de opslag grotendeels onder controle. Dit geldt niet voor de natte delen, dit mede doordat de runderen en schapen hier relatief weinig komen. Komend najaar wordt begonnen met een pilot voor het verwijderen van opslag in de natte delen van het terrein. Het betreft onder andere de opslag in de pingoruïne en het hoogveenbos (dat onderdeel uitmaakt van het herstellend hoogveen; H7120). Er is speciaal aandacht voor de bestrijding van de trosbosbes. Ook bij het veldbezoek 2018 viel weer op dat deze soort zeer frequent in de natte delen van het terrein aanwezig is (zie figuur 3). Ervaringen die het komend jaar worden opgedaan met de bestrijding van opslag in de nattere delen kunnen gebruikt worden bij de uitvoering van de grootschaligere (en relatief complexe) opgave voor de toekomst. Het Noordelijk deel van het terrein wordt nog steeds niet begrast (zie eerdere PAS-verslagen en opmerkingen slangenonderzoek hiervoor). Het afgelopen jaar is hier beperkt opslag verwijderd en er is op een aantal (nieuwe) locaties gemaaid. Tijdens het veldbezoek was te zien dat het terrein hier veel opener was geworden en dat door het maaien meer variatie in de lage vegetatie aanwezig was. Het maaien leek vooral de structuur(variatie) van de vegetatie te beïnvloeden. Hetzelfde effect dus als bij het maai-experiment elders in het gebied (zie verslag 2017). Bij dit maai-experiment (in een deel van het terrein waar wel begrast wordt) was de situatie volgens de beheerder weinig veranderd, "op het oog" (bekeken vanuit de auto) was ze vergelijkbaar met de situatie in 2017.

Conclusie

- Op basis van het veldbezoek en de informatie van de beheerder hebben zich in het Witterveld geen opvallende veranderingen in de vegetatie voorgedaan. De ontwikkeling wijkt niet belangrijk af van de ontwikkeling die in het beheerplan/de PAS-gebiedsanalyse voorzien is.
- Het was in 2018 erg droog in het terrein, de situatie was volgens beheerder echter niet uitzonderlijk. Tegelijkertijd is niet zeker dat de hydrologische situatie overall optimaal is. Dit onderstreept het belang van het nog uit te voeren hydrologisch onderzoek.
- In 2018 stond een deel van de droge heide (H4030) er erg slecht bij (gelijk aan de situatie in 2017).
- Komend najaar wordt begonnen met het verwijderen van opslag in de droge en natte delen van het terrein. Daarbij is er speciaal aandacht voor de bestrijding van de trosbosbes.

Dit verslag is vastgesteld door:

namens.

namens.

Rijksvastgoedbedrijf / Defensie
sectie Natuur

9 oktober 2018

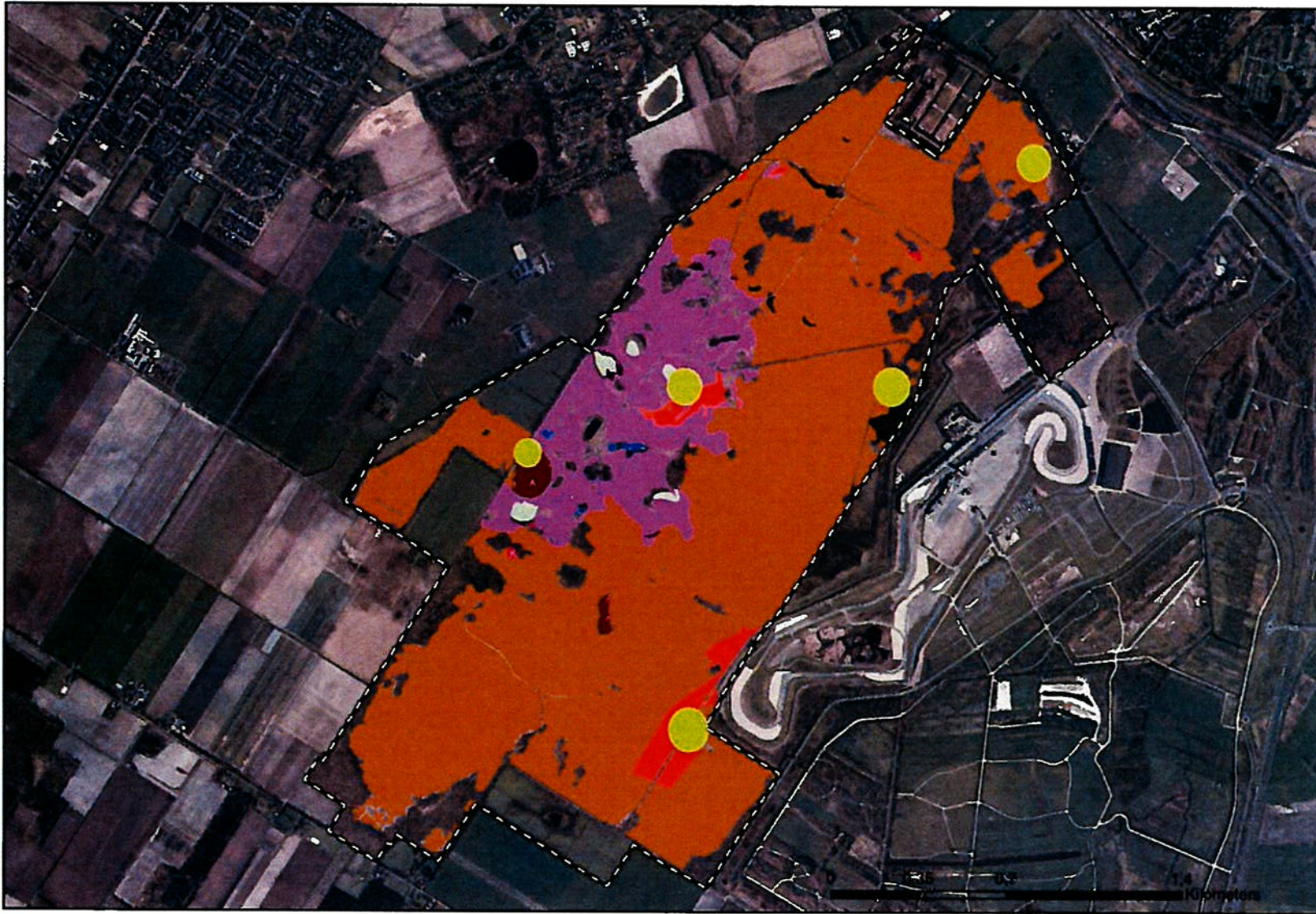
(datum)

Provincie Drenthe

9 oktober 2018

(datum)

Bijlage: Figuur 1, habitattypenkaart van het Witterveld met daarop de bezochte locaties (groene stip) tijdens het PAS veldbezoek.

NATURA 2000-GEBIED: 24. WITTERVELD (RIJKSVASTGOEDBEDRIJF)
VERSLAG VELDBEZOEK DD. 28-08-2019

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] en [redacted] (Rijksvastgoedbedrijf)
Overige aanwezigen: -
Datum bezoek: 28 augustus 2019

Doel

- N.B. Ondanks de uitspraak van de Raad van State, heeft provincie Prolander verzocht de PAS-veldbezoeken uit te voeren. Deze veldbezoeken worden daarbij als monitoringsmoment gezien. Het doel van deze veldbezoeken blijft daarmee in essentie ongewijzigd.
- Doel van het veldbezoek aan het Natura2000-gebied Witterveld was om eventuele veranderingen in de habitattypen te registreren; dit om bij niet in het beheerplan voorziene ontwikkelingen tijdig te kunnen oordelen of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring, en vermeting. Het PAS-veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- De bezochte locaties zijn in bijlage 1 aangegeven. Tijdens het veldbezoek is de ontwikkeling bekeken van de aanwezige vegetatie/habitattypen, de effecten van het beheer en mogelijk aanwezige knelpunten. Met name de habitattypen H4030 Droge heiden, H7120 Herstellend hoogveen en H6230 Heischrale graslanden zijn bekeken.

Vorbereiding

- Analyse potentiële knelpunten op grond van het beheerplan/gebiedsanalyse, dit in samenspraak met de bij de PAS/N2000 betrokken ecologen van Prolander. Interne voorbespreking veldbezoek door medewerkers Rijksvastgoedbedrijf.

Opmerkingen

- Beheerder geeft aan zich zorgen te maken over de stikstofdepositie waarvan de effecten in het veld nog steeds zichtbaar zijn met vergrassing en verbossing. De beheerder ziet hierin geen afname.
- Het Witterveld wordt naast begrazing met ±20 runderen en schapen ('s zomers ±450, 's winters ±150), beheert middels periodiek maaien en opslag verwijderen. Sinds het najaar van 2018 is ingezet op de uitvoering van de in het beheerplan afgestemde beheermaatregelen van opslag verwijderen.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het bezit van Defensie het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan. Wel is te stellen dat de habitattypen zowel in oppervlak als in kwaliteit onder druk staan, mede door de droge zomers van 2018 en 2019. De beheerder heeft de indruk dat het gebied zich nog niet heeft kunnen herstellen van deze droogte. Tijdens het veldbezoek heeft de beheerder de droge toestand kunnen laten zien door de extreem hoge pollen pijpenstrootje en droogstaande vennen die normaal gesproken rond dezelfde tijd water bevatten.

Naast de droogte heeft het gebied te lijden onder vergrassing en verbossing. De beheerder geeft aan dat dit sinds de aankoop, tien jaar als knelpunt wordt beschouwd. Regulier beheer met begrazing en opslag verwijderen is onvoldoende om dit tegen te gaan. Vernatting van het gebied zou een positief effect op de habitattypen kunnen hebben, echter is dat met de droogte van afgelopen en het huidige jaar lastig na te streven.

In het najaar van 2019 wordt door provincie Drenthe/Prolander een opdracht verleend aan een extern bureau voor de uitvoering van een ecohydrologisch onderzoek in het Witterveld. De beheerder hoopt met de uitkomsten van dit onderzoek doelgerichte uitvoering te kunnen geven op de nodige hydrologische optimalisatie van het gebied. De beheerder is benieuwd naar de resultaten en bijbehorende gewenste beheermaatregelen die dit onderzoek zullen opleveren. Deze resultaten worden in het najaar van 2020 verwacht. Met de beheerder is afgestemd dat er nog een check wordt gedaan op de huidige staat van het kwelscherm wat in de zuidwesthoek van het gebied moet liggen. Dit zal dan worden meegenomen in het onderzoek. Prolander zal hier actie op nemen.

In het najaar van 2018 is het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) gestart met de in het beheerplan omschreven beheermaatregelen voor de eerste beheerplanperiode ten behoeve van de instandhoudingsdoelstellingen van met name

habitattypen H4030 Droge heiden en H7120 Herstellend hoogveen. Hiervoor is voor een oppervlakte van 5 hectare bosopslag < 2 m verwijderd. Deze opslag bestaat met name uit berken. In een gebied van ca. 35 ha is de exoot trosbosbes verwijderd, het betreft het grote hoogveenbos bij de TT en de pingo. Er staat 12 hectare bos verwijderen > 2 m gepland voor de eerste beheerplanperiode. Afgelopen jaar is ca. 1 ha verwijderd. Hierbij verwijderd de beheerder met name de droge berkenbossen in overleg met de ecologen van het RVB. De natte berkenbossen blijven staan omdat deze passen bij het hoogveenkarakter van het gebied. Op locaties waar opslag wordt verwijderd, laat de beheerder kleine groepjes staan als stapstenen voor fauna. Zie ook figuur 1 hieronder.

Figuur 1 Locatie waar recent bos is verwijderd, waarbij de beheerder bewust her en der enkele bomen laat staan voor fauna

Met het verwijderen van opslag wordt bijkomend doel bereikt om meer openheid in het midden van het gebied te creëren. De beheerder wil graag de weidsheid terugbrengen van het oorspronkelijke doel van het gebied: oefenterrein voor Defensie. Sinds het gebied hier ongeschikt voor werd geacht, dient het een veiligheidszone rondom de huidige schietbaan aan de noordzijde. De openheid verwacht de beheerder te behouden middels het basisbeheer van begrazing. Buiten het begrazingsgebied aan de noordzijde van het gebied is tevens opslag verwijderd, dit beheer is van periodieke aard.

In het zuidwesten waar habitatype H7120 Herstellend hoogveen de overhand heeft, zijn in 2015 stroken gemaaid om pijpenstrootje tegen te gaan. De verwachting was dat de grazers vanuit de gemaaide delen al grazend zouden worden verleid om ook de hoge vegetatie in te gaan. De beheerder heeft dit in de zomer van 2018 nog niet zien gebeuren. Tijdens het veldbezoek in 2019 bleek dat het vee wel degelijk ook de niet gemaaide delen begrazen. De beheermaatregel lijkt te werken. Er is een ontwikkeling van dopheide en struikheide te zien, zie figuur 2. De beheerder zal inzetten op een vervolg van dergelijk maaibeheer.

Figuur 2 Ontwikkeling van dopheide na strooksgewijs maaibeheer en begrazing

Een goed ontwikkeld stuk van habitattype H7120 Herstellend hoogveen is gezien in de zuidoosthoek van het gebied. Hier is veelvuldig veenvos aanwezig en lijkt het waterpeil zich aardig te handhaven ondanks de droge omstandigheden. Zie ook figuur 3 hieronder.

Figuur 3 In de zuidoosthoek van het Witterveld is een goed ontwikkeld stuk H7120 Herstellend hoogveen

De beheerder heeft vorig jaar een tweetal runderen voorzien van GPS-banden om te monitoren in hoeverre de runderen het hoogveenbos gebruiken. De resultaten moeten hier nog worden geanalyseerd. Het beheer middels begrazing van runderen en schapen bevalt de beheerder goed: het houdt de verdere uitbreiding van opslag goed in toom. De beheerder vermoedt dat de begrazingsintensiteit in delen mogelijk iets te hoog is, omdat de ontwikkeling van een kruid- en struiklaag zeer gering is, zie figuur 4. De beheerder wil intern in overleg gaan met de ecologen om het begrazingsgebied te verkleinen. In elk geval overweegt de beheerder het raster aan de zuidzijde een meter of dertig het gebied in te plaatsen, zodat het bos aan de randen van het gebied een kruid- en struiklaag kan

ontwikkelen. Omdat het gebied met name aan de zuidwestzijde direct grenst aan landbouwgebied, kan deze randstrook dienen als buffer voor het gebied inwaaiende stoffen.

Figuur 4 Het ontbreken van een kruid- en struiklaag in het bos wat de rand vormt van het gebied

Idealiter zou de beheerder het gebied in vijf of zes begrazingscompartimenten indelen waartussen naar behoefte kan worden geschakeld in hoeveelheid grootvee-eenheden (GVE) en type begrazing (runderen en/of schapen). Wanneer het veegbesluit wordt vastgesteld, wil de beheerder hierbij meteen rekening houden met habitattypen H6230 Heischrale graslanden. De locaties van H6230 ziet de beheerder momenteel als overbegraasd; de vegetatie wordt erg kort gehouden en krijgt geen kans om tot ontwikkeling te komen. De basis voor H6230 is aanwezig, echter vraagt de beheerder zich af in hoeverre het rendabel is om hier intensief in te zetten op kwaliteitsverbetering. Opvallend is dat het habitattypen voorkomt op locaties waar door mensenhanden in de grond is geroerd: een voormalig zweefvliegveld en voormalige parkeerplaatsen.

Het Rijksvastgoedbedrijf werkt samen met waterschap Hunze & Aa's aan herstel van het Witterdiep in het naastgelegen oefenterrein De Haar. Er zal een herinrichting worden uitgevoerd van de oude loop en er wordt ingezet op de ontwikkeling van dotterbloemhooilanden. Het waterschap streeft hier KRW- en WB21-doelen na. Het gebied valt buiten de Natura2000-grens en kan worden gezien als bufferzone. De beheerder verwacht dat het een positief effect heeft op de waterhuishouding in het Natura2000-gebied.

Conclusies

- Op basis van het veldbezoek 2019 en de informatie van de beheerder zijn er het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie opgetreden.
- De beheerder zet in op zelf-gecreëerde bufferzones rondom het Natura2000-gebied, die nog niet zijn ingericht, dit in afwachting van het ecohydrologisch onderzoek. Waar dat niet buiten de grenzen van N2000 mogelijk is, creëert de beheerder deze binnen de grenzen, zonder dat daar habitattypen mee in het gedrang komen.
- De beheerder zal intern een begrazingsplan afstemmen waarbij met het vee met meer maatwerk wordt ingezet en overbegrazing op H6230 Heischrale graslanden en de ontwikkeling van een kruiden- en struiklaag in de randbossen wordt bevorderd.
- De beheerder zal intern afstemmen hoe het beheer van via het veegbesluit toegewezen habitattypen H6230 Heischrale graslanden wordt voorgesteld.

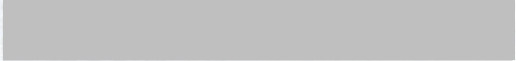
Volgend PAS-veldbezoek: Uitvoering beheermaatregelen, begrazingsplan, stand van zaken ecohydrologisch onderzoek.

Dit verslag is vastgesteld door:

Ryksvastgoedbedrijf / Defensie
sectie Natuur
30 okt. 2019

(datum)

Handtekening

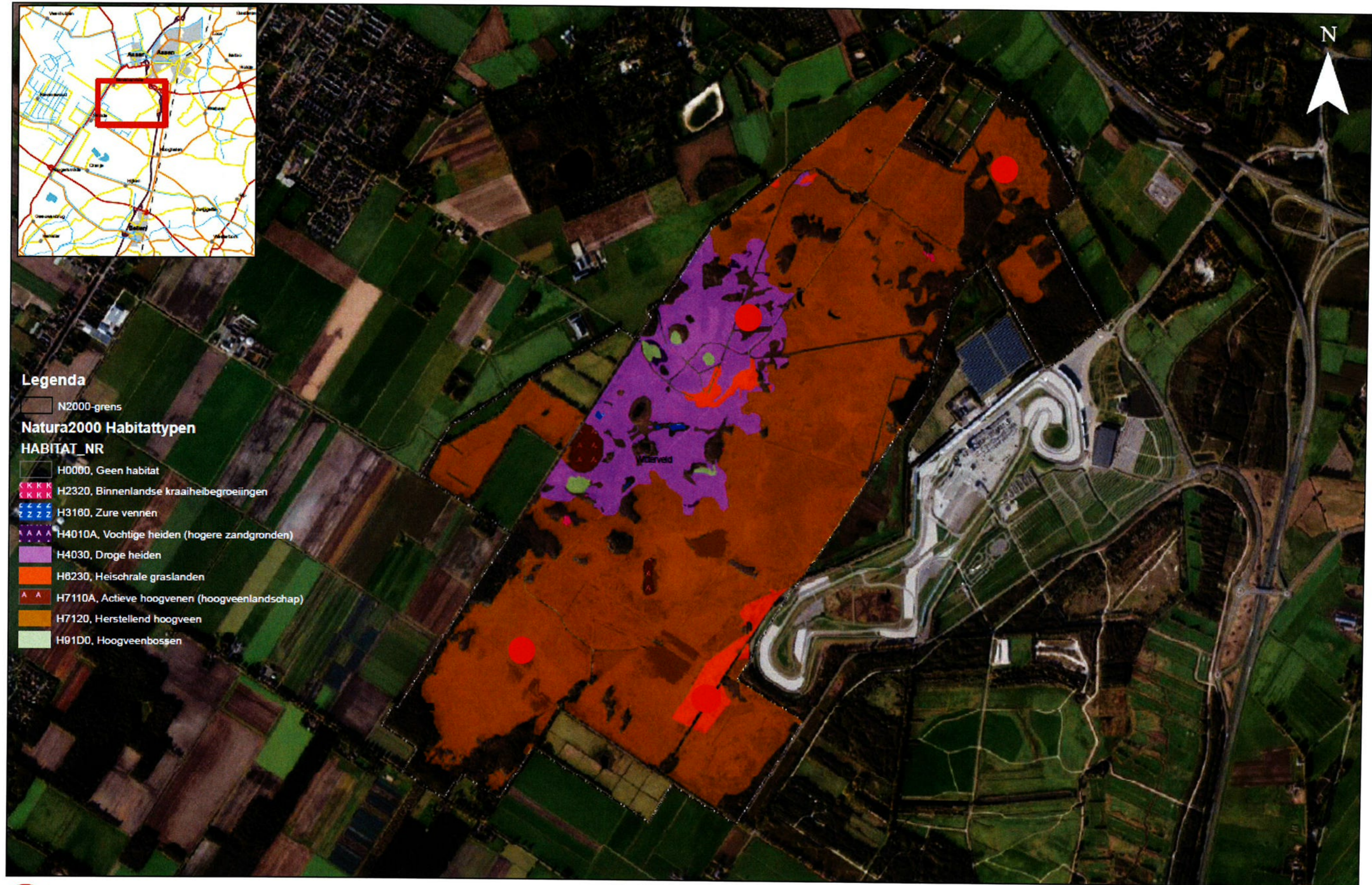
Namens:

Prolander

30 oktober 2019

Bijlage 1: Habitattypenkaart Witterveld met de bezochte locaties (rode stippen)

NATURA 2000-GBIED: 24. WITTERVELD (RIJKSVASTGOEDBEDRIJF)
VERSLAG VELDBEZOEK DD: 15 JUNI 2020

Aanwezig namens Voortouwnemer:	_____ en _____ (Prolander)
Aanwezig namens Terreinbeheerder:	_____ en _____ (Rijksvastgoedbedrijf)
Overige aanwezigen:	-
Datum bezoek:	15 juni 2020
Provinciale co-lezer:	_____

Doel

- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitatype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2020 in het Witterveld is stil gestaan bij ontwikkeling van H9120 Beuken-eikenbossen met hulst, de toekomst voor habitatype H91D0 Hoogveenbossen en de relatie met de aangrenzende akkers.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is in een kaart aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder hebben zich binnen het bezit van Defensie het afgelopen jaar geen opvallende wijzigingen in de aanwezige habitattypen voorgedaan.

Wel is te stellen dat de habitattypen zowel in oppervlak als in kwaliteit onder druk staan, mede door de afgelopen droge zomers. Naast de droogte heeft het gebied te lijden onder sterke vergrassing en verbossing als gevolg van stikstofdepositie. De beheerder geeft aan dat dit een groot knelpunt is in het Witterveld. Regulier beheer met begrazing en opslag verwijderen is onvoldoende om dit tegen te gaan. Vernatting van het gebied zou een positief effect op de habitattypen kunnen hebben, echter is dat met de droogte de afgelopen jaren lastig na te streven.

In het najaar van 2019 is een ecohydrologisch onderzoek gestart in het Witterveld. De beheerder hoopt met de uitkomsten van dit onderzoek doelgerichte uitvoering te kunnen geven op de nodige hydrologische optimalisatie van het gebied. De resultaten worden in het najaar van 2020 verwacht.

Ondertussen voert de beheerder sinds 2018 zoveel mogelijk no-regret maatregelen uit, met name gericht op de instandhoudingsdoelstellingen van habitattypen H4030 Droge heiden en H7120 Herstellend hoogveen. Deze maatregelen worden volgens het N2000-beheerplan uitgevoerd en in afstemming met de ecologen van het Rijksvastgoedbedrijf. Hierbij gaat het om beheermaatregelen en exotenbestrijding middels het vellen van opslag, waaronder veel droge berkenbosjes en rooien van de invasieve exoot trosbosbes (*Vaccinium corymbosum*). Van deze invasieve exoot is op moment van het veldbezoek 90% gerooid. Uitlopers worden vaak weggevreten door de schapen ('s zomers ± 450 , 's winters ± 150) en ± 20 runderen die in het gebied lopen. Het begrazingsbeheer overweegt de beheerder meer gecontroleerd uit te voeren door het gebied in vijf begrazingscompartimenten te verdelen: noord, zuid, midden, de westpunt en de voormalige parkeerplaats met H6230 heischrale graslanden. Daarbij kan het vee gericht worden ingedeeld naar gelang de noodzaak voor beheer tegen vergrassing en verbossing. Daarnaast kan door juist vee uit te scharen de vegetatie ontwikkeling een kans krijgen en wordt vertrapping en overbegrazing voorkomen. Zo zal het zuidelijke compartiment jaarrond beschikbaar zijn voor het vee vanwege de hoge mate aan vergrassing en verbossing. Daarentegen zal het compartiment in het noorden enkel in de zomerperiode open zijn. De beheerder moet nog bepalen of er aangepast begrazingsbeheer nodig is voor habitatype H91D0 Hoogveenbossen.

De voormalige parkeerplaats van het TT-circuit wordt als apart begrazingscompartiment ingedeeld, waar habitatype H6230 heischrale graslanden voorkomt. Sinds deze zomer (2020) wordt deze locatie en de locatie van H6230 in het midden van het Witterveld (voormalige zweefvliegveld) uitgerasterd. Daarmee worden deze stukken

slechts 1 week per jaar begraasd. De beheerder doet dit om overbegrazing en vertrapping terug te brengen en zo de vegetatie de kans te geven tot ontwikkeling te komen.

Om herstel- en ontwikkelkansen voor dit habitatype scherp te krijgen, wordt deze zomer bodemonderzoek uitgevoerd door Onderzoekscentrum B-WARE. Hiervoor worden bodemonsters genomen op twee locaties in het Witterveld. Daarbij is bewust niet gekozen voor de H6230-locatie in het midden van het gebied, omdat de beheerder het habitatype hier als stabiel beschouwd en geen tot weinig kans voor uitbreiding ziet. In het onderzoek wordt geconcentreerd op de voormalige parkeerplaats in de zuidoosthoek van het gebied. Hier wil de beheerder weten hoe het reeds aanwezige habitatype verbeterd kan worden. Daarnaast worden bodemonsters genomen in een voormalig stuk landbouwgrond bij het Hoedveen, in de westpunt van het Witterveld. Tot ca. 2000 werd dit stuk grond gebruikt als bouwland. De beheerder wil graag weten of hier kansen zijn voor de ontwikkeling van heischraal grasland (H6230). Omdat keileem hier hoog zit, acht de beheerder die kans als redelijk. Het zal afhangen van de voedselrijkdom en buffercapaciteit van de bodem. Sinds de omvorming naar natuurlijk grasland zet de beheerder in op verschraling. Tot en met 2019 werd het perceel jaarrond begraasd door de schaapskudde. Sinds dit jaar wordt enkel nabeweid na twee keer jaarlijks maaien en afvoeren. Hier is voor gekozen om de verschraling te versterken. Het stuk grasland zit nu in de zogenoemde 'witbol-fase', zie figuur 1. Daarbij zijn soorten als witte klaver (*Trifolium repens*), kruipende boterbloem (*Ranunculus repens*), hoornbloem (*Cerastium fontanum*), zachte dravik (*Bromus hordeaceus*), veldzuring (*Rumex acetosa*) en struisgras (*Agrostis*) gezien. Verdere verschraling zal een toename in soorten kruiden laten zien. De beheerder is benieuwd of de onderzoeksresultaten van B-WARE aanvullende maatregelen nodig achten.

Figuur 1 Voormalige bouwland wat nu wordt beheerd als natuurlijk grasland en waar de beheerder laat onderzoeken of er kansen zijn voor de ontwikkeling van habitatype H6230 heischrale graslanden

Tijdens het veldbezoek is het Haarbos bezocht (noordoosthoek). Dit bos met voornamelijk eiken en berken grenst direct aan habitatype H7120 Herstellend hoogveen. De beheerder heeft het bosgedeelte sinds 2019 uit de begrazing gehaald. Tot die tijd stonden hier jaarrond twee Schotse Hooglanders. De beheerder hoopt hiermee de ondergroei meer kans te geven om tot ontwikkeling te komen. Tijdens het veldbezoek is hier ondergroei gezien van stekelvaren (*Dryopteris dilatata*), vuilboom (*Rhamnus frangula*), lijsterbes (*Sorbus*), hulst (*Ilex*), braam (*Rubus*), hoornbloem (*Cerastium fontanum*) en kamperfoelie (*Lonicera*).

Figuur 2 Het Haarbos met een voormalig pad, een bos met name bestaande uit eiken en berken

Richting de meer open structuur van het herstellend hoogveen (H7120) is een toename van vergrassing te zien met pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) en bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*). Ook is hier rondom spontane opslag van ruwe berk (*Betula pendula*) te zien. De beheerder neemt het verwijderen van deze opslag mee in de no-regret beheermaatregelen. Aanvullend daarop zou de vergrassing kunnen worden tegengegaan door het periodiek open te stellen voor de grazers. Aan de hand van het ecohydrologisch onderzoek wat momenteel plaatsvindt hoopt de beheerder duidelijk te krijgen of en hoe het herstellend hoogveen (H7120) hier kan worden vernat, zodat verdere vergrassing wordt tegengegaan.

Figuur 3 Een blik over habitattype H7120 Herstellend hoogveen bij het Haarbos, waar vergrassing duidelijk aanwezig is met een dominantie van pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) en bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*)

Door de dunne bosstrook met voornamelijk ruwe berk te vellen aan de noordoostzijde van dit stuk herstellend hoogveen (H7120) wil de beheerder een open verbinding als corridor naar de groeiplaats van klokjesgentianen (*Gentiana pneumonanthe*) creëren. Qua aantallen van klokjesgentiaan ziet de beheerder een toename. Het vellen van deze berken zal tevens een groter habitat creëren voor de adder (*Vipera berus*).

Het herstellend hoogveen (H7120) in de westpunt van het Witterveld is ook bezocht tijdens het veldbezoek: het Hoedveen. Hier is een steilrand aanwezig van waar de turfwinning naar het lijkt abrupt is gestopt (linkerfoto in figuur 4). Het middengedeelte van het veld ligt wel een meter hoger dan de zuidrand. Opvallend is dat op het hooggelegen deel, goed ontwikkelde dophei (*Erica cinerea*) aanwezig is. De kern van het herstellend hoogveen is dan ook nog nat, vertelt de beheerder. Er is ook aanwezigheid van pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) en verdroogde veenmosbulten. Daarnaast zijn zowel eenarig wollegras (*Eriophorum vaginatum*) als veenbies (*Trichophorum cespitosum*) te zien. Meerdere heideblauwtjes (*Plebejus argus*) vlogen er rond, zie de rechterfoto in figuur 4.

Figuur 4 Links: Adviseur terreinbeheer [naam] bij de steilrand in het Hoedveen. Rechts: Heideblauwtje (*Plebejus argus*) in het herstellend hoogveen (H7120) van het Hoedveen.

Zoals op meer randen van de N2000-begrenzing, wil de beheerder ook hier bij het Hoedveen een randzone creëren aan de zuidzijde van ongeveer twintig meter bos met dichte ondergroei. Hiermee tracht de beheerder inwaai van stikstof en gewasbeschermingsmiddelen op naastgelegen landbouwpercelen te reduceren. De bosrand aan de oostzijde wil de beheerder vellen om de verbinding tussen het herstellend hoogveen (H7120) en naastgelegen voormalige bouwland te versterken.

Ten oosten van het Witterveld, buiten N2000-grens, ligt oefenterrein De Haar. Dit gebied is in 2000 tot 2006 ingericht als oefenterrein, met name gericht op de luchtmobiele eenheid. Het terrein wordt tot op heden beperkt gebruikt door militairen. De beheerder beheert het terrein met een variatie van (natuurlijke) graslanden en bospartijen. Daarmee werkt dit terrein als natuurlijke buffer om het N2000-gebied.

Om de verbinding tussen De Haar en het Witterveld te verbeteren voor met name fauna, heeft de beheerder in de zuidoosthoek van het Witterveld een ecotunnel met amfibieschermen aangelegd die onder de openbare weg ('De Haar') door gaat. In de graslanden van De Haar is een afwisseling van (hei)schrале graslanden, natuurakkers en poeltjes. Dit is een gevarieerde overgang naar het herstellend hoogveen (H7120) van het N2000-gebied.

Figuur 5 Verbindingszone tussen oefenterrein De Haar met (hei)schrале graslanden (links) en het N2000-gebied Witterveld met H7120 Herstellend hoogveen (rechts)

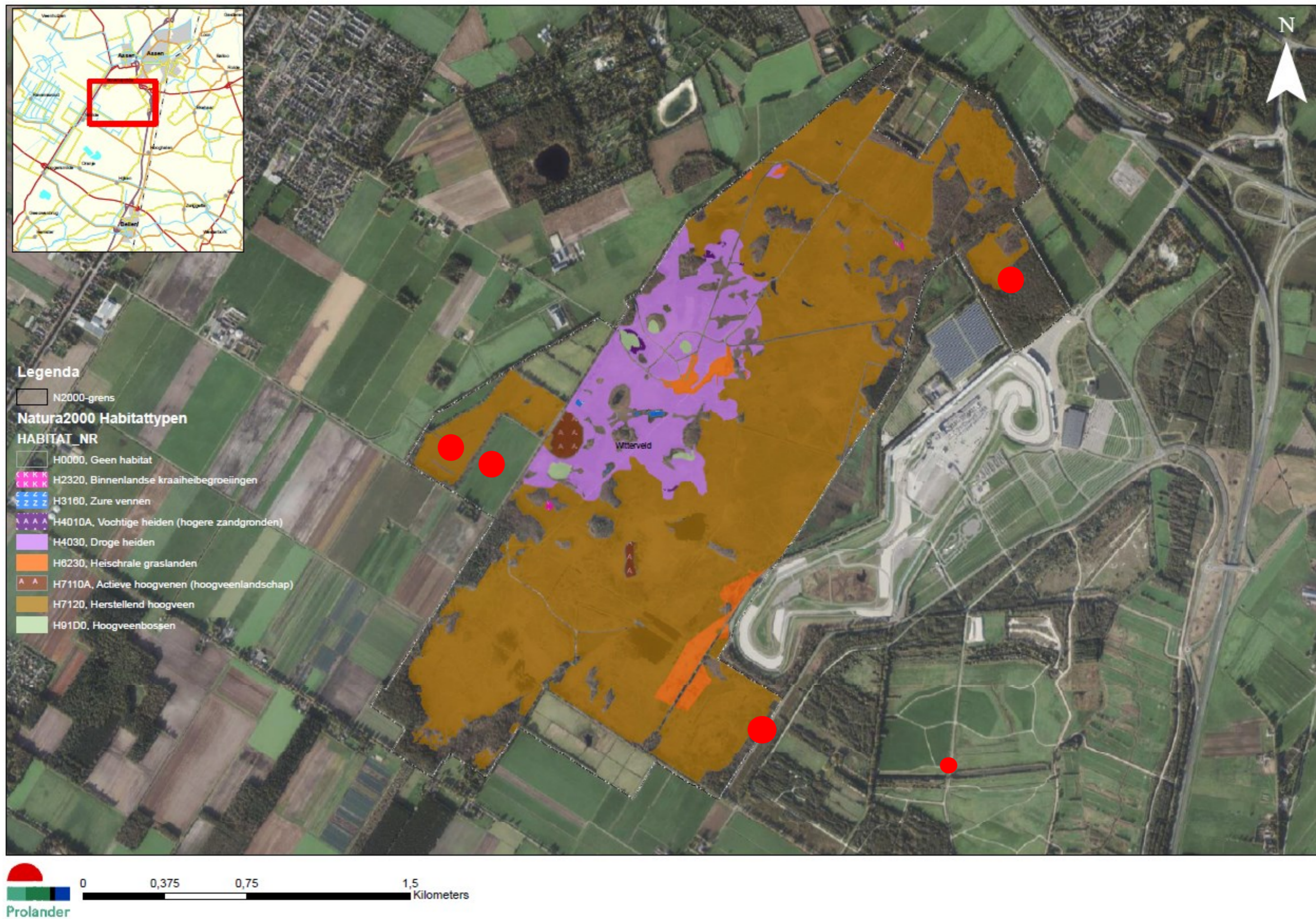
Conclusies

- Op basis van het veldbezoek 2020 en de informatie van de beheerder zijn er het afgelopen jaar geen opvallende veranderingen in de vegetatie opgetreden.
- In het najaar van 2019 is een ecohydrologisch onderzoek gestart in het Witterveld. De beheerder hoopt met de uitkomsten van dit onderzoek doelgerichte uitvoering te kunnen geven op de nodige hydrologische optimalisatie van het gebied. De resultaten worden in het najaar van 2020 verwacht.
- Om herstel- en ontwikkelkansen voor habitatype Heischrale graslanden (H6230) scherp te krijgen, wordt deze zomer bodemonderzoek uitgevoerd door Onderzoekscentrum B-WARE. Hiervoor worden bodemonsters genomen op twee locaties in het Witterveld.
- De beheerder werkt een begrazingsplan uit waarbij het gebied in begrazingscompartimenten worden ingedeeld. Hiermee kan het begrazingsbeheer gericht worden toegepast wat de kwaliteit en ontwikkeling van habitatypen zoals H6230 Heischrale graslanden ten goede komt.
- In het veldbezoek van 2021 kunnen de resultaten van het ecohydrologisch onderzoek en bodemonderzoek gericht op heischrale graslanden worden meegenomen. Ook kunnen de eerste ervaringen van het nieuwe begrazingsplan worden besproken.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Witterveld met de bezochte locaties (rode stippen)

Aanwezigen

Aanwezig namens Voortouwnemer: [redacted] en [redacted] (Prolander, verslag)
Aanwezig namens Terreinbeheerder: [redacted] en [redacted] (Rijksvastgoedbedrijf)
Overige aanwezigen: geen
Datum bezoek: 6 september 2021
Provinciale co-lezer: [redacted]

Doel

- In het kader van de monitoring van de Natura 2000-gebieden en het treffen van maatregelen omtrent de te hoge stikstofdepositie worden jaarlijks veldbezoeken uitgevoerd. Dit veldbezoek draagt daarmee bij om aan te kunnen tonen of de instandhoudingsdoelen worden gehaald en om onvoorziene ontwikkelingen tijdig te signaleren. Eventuele veranderingen in het habitatype worden hierin geregistreerd en beoordeeld of bijsturing nodig is. Tijdens het veldbezoek is alleen naar visueel waarneembare aspecten gekeken, met name naar de toestand van de vegetatie en naar indicaties voor verdroging, verzuring en vermessing. Het veldbezoek is een aanvulling op de overige monitoringsystematiek.
- Bij het veldbezoek 2021 in het Witterveld is stil gestaan bij ontwikkeling en staat van aanwezige habitatypes H2320 Binnenlandse kraaiheidebegroeiingen, H3160 Zure Vennen, H4010A Vochtige heide, H4030 Droge heide, H6230 Heischraal grasland¹, H7110 Actief hoogveen, H7110B Actief hoogveen (heideveentjes)², H7120 Herstellend hoogveen en H91D0 Hoogveenbossen. Ook is gesproken over (externe) factoren en beheer die daar invloed op (kunnen) hebben. Er zijn geen VR- en HR-doelsoorten aangewezen voor het Witterveld.
- Ter voorbereiding op het veldbezoek hebben voortouwnemer en terreinbeheerder aandachtspunten gekozen en gezamenlijk besproken. Deze zijn verwerkt in het verslag.

Bijlage

- In de bijlage is in een kaart aangegeven welke locaties zijn bezocht tijdens het veldbezoek.

Bevindingen

Hoogveenspecialisten hebben bij een veldbezoek in april 2021 geconstateerd dat het aanwezige actieve hoogveen (H7110A) ernstig is aangetast. Van de bij eerdere inventarisaties aanwezige 3 ha was nog maar 0,1 ha als actief hoogveen te definiëren. Als voornaamste oorzaken werden de opeenvolgende droge jaren (2018, 2019 en in mindere mate ook 2020) aangevoerd in combinatie met vertrapping door (rund)vee. Met name het rundvee zocht in de droge perioden de laatste vochtige en natte delen van het terrein op om verkoeling en groene vegetatie op te zoeken. Hier wreekte zich het feit dat er binnen het gebied geen compartimentering, ter plaatse van het actieve hoogveen en het hoogveenbos, aanwezig is wat had kunnen voorkomen dat het rundvee het actieve hoogveen kan bereiken.

In het beheerplan is dit risico ook al geconstateerd. Om die reden is een onderzoek gestart met het zenderen van enkele runderen met een gps-transmitter. Technische problemen hebben het onderzoek bemoeilijkt maar de uitslag van het onderzoek was dat de runderen tamelijk homogeen het hele gebied benutten. Ten tijde van de droge jaren was het onderzoek inmiddels beëindigd. Het beheerplan geeft ook aan dat compartimentering onwenselijk is omdat het zou leiden tot dieronvriendelijke situaties. Wanneer dieren verstrikt raken in het raster kan de toezichthouder niet meteen hulp bieden omdat betreding van het schietterrein te gevaarlijk is. De praktijk leert echter dat dit wel meevalt. Rasters kunnen voorkomen dat de graasdieren de kwetsbare gebiedsdelen betreden. Eventueel kan gekozen worden voor een type raster dat wel schapenbegrazing toelaat maar de runderen weert.

Hydrologisch onderzoek

Conform de maatregelen in het beheerplan heeft Arcadis in het najaar van 2020 een hydrologisch onderzoek voor het Witterveld³ opgeleverd met aanbevelingen voor inrichting en beheer. Hierin is duidelijk geworden dat het dempen van de interne ontwatering een belangrijke bijdrage kan leveren aan het vasthouden van hoge

¹ Wel aanwezig, in ontwerpbesluit toegevoegd maar nog niet definitief vastgesteld

² Niet aanwezig, in ontwerpbesluit geschrapt maar nog niet definitief vastgesteld

³ Klutman, W. (2020). Hydrologisch onderzoek N2000-gebied Witterveld – Onderzoek en modellering voor optimalisatie hoogveenontwikkeling, Arcadis Nederland BV., projectnummer C03081 000470

waterstanden. Eventueel kan rekening worden gehouden met aanwezige cultuurhistorische elementen zoals de tankgracht en de oude schietbanen. Hetzelfde geldt voor het laten functioneren van buffergebieden rondom het Witterveld. Op 17 september vindt er een veldbezoek plaats tussen het RVB, LNV en de hoogveenspecialisten over de te nemen maatregelen om de hydrologische situatie te verbeteren, meer in het bijzonder voor de terugslag van het actieve hoogveen (een verslag volgt nog).

Begrazing

In het beheerplan is aangegeven dat het wenselijk is om de begrazingsdruk te laten variëren met de productiviteit van de vegetatie. Dat houdt in dat in droge jaren met lage grasproductie minder dieren moeten grazen terwijl in nattere jaren bij hogere vegetatiegroei meer begrazing nodig is. In de praktijk komt dit niet of nauwelijks van de grond. De communicatie met de eigenaar van de schapen die het Witterveld begrazen laat volgens de beheerder te wensen over. De beheerder wil ook meer met rasters en drukbegrazing gaan werken maar om dezelfde reden komt ook dit onvoldoende tot ontwikkeling. Beheerder zou willen dat de runderen hun graaswerk beperken tot het zuidelijke deel van het Witterveld. Hiervoor is een scheidend raster nodig. Compartimentering voorkomt ook de lokale overbegrazing zoals die momenteel veel voorkomt. Deze compartimentering is deels al gerealiseerd en recent is onder andere de pingo ruïne uitgerasterd, naar aanleiding van de achteruitgang van het actief hoogveen (zie onder punt 1).

Trosbosbes

Het grootste deel van de alom aanwezige blauwe of trosbessenstruiken (*Vaccinium corymbosum*) is inmiddels geroid. Wel zijn her en der nog uitlopers te zien. Beheer blijft dan ook nodig.

Punt 1: Pingoruïne

In de jaren zestig van de twintigste eeuw is de pingoruïne in tweeën opgedeeld. Dwars door de ruïne loopt nu een fietspad en het beheerpad. Het cunet van deze paden fungeert ook als waterscheiding. De begrenzing van het afgesloten terrein loopt nu dwars door de pingoruïne. Als gevolg van deze ingreep is heeft het zuidoostelijke deel zijn karakter als actief hoogveen kunnen behouden. Echter, het noordwestelijke deel is door de afvoersloot langs de paden sterk verdroogd. Op zijn best is hier sprake van vochtige heide maar wel in een sterk verdroogde vorm. In 2018 is in het zuidoostelijke deel de bosopslag verwijderd. In 2018, 2019 en 2020 was sprake van een verdroogde situatie wat negatief heeft uitgewerkt op de ontwikkeling van het actieve hoogveen. Tijdens het veldbezoek in 2021 is sprake van een behoorlijk natte situatie met een duidelijke ontwikkeling van voornamelijk waterveenmos (*Sphagnum fallax*). Net voorafgaand aan het veldbezoek is het zuidoostelijke deel van de ruïne omheind met een raster om het graasvee uit het terrein te houden. Sporen van betreding door vee waren nog wel aanwezig maar door de sterke groei van het waterveenmos was dit een stuk minder duidelijk dan in april is geconstateerd.

Figuur 1 Recent aangelegd raster rondom pingoruïne

Beheerder zou mee willen werken aan de optie om de beide helften van de pingoruïne weer te verenigen. Het fietspad, het beheerpad en de sloot die voor de drooglegging moet zorgen kunnen worden omgelegd. Bekeken moet worden hoe de waterstand in het noordwestelijke deel verhoogd kan worden zonder dat dit ten koste gaat van de waterstand in het zuidoostelijke deel met de actieve hoogveenvegetaties. Om die reden zou de kade in stand gehouden moeten worden en zou met behulp van een af te regelen duiker de waterstanden gecontroleerd kunnen worden.

Punt 2: Hoogveenbos bij Sikkelsemeer

De beheerder is bezig om gefaseerd berkenbosjes die her en der opslaan te kappen. Het gaat dan om berkenbosjes op droge standplaatsen, berkenbosjes op natte standplaatsen kunnen uitgroeien tot hoogveenbos. In het hoogveenbos ten noorden van het Sikkelsemeer is duidelijk te zien dat de potenties voor waardevolle hoogveenbossen hier hoog zijn. Het nabij gelegen Sikkelsemeer bevat naast de pingoruïne de meest waardevolle hoogveenvegetaties. Ook hier manifesteert zich hetzelfde probleem als bij de pingoruïne. Droogte en vertrapping

hebben ook hier tot een achteruitgang van het actieve hoogveen geleid. Als oplossing wordt ook hier een raster aangebracht zodra de omstandigheden (te nat!) dit toelaten.

Figuur 2 Hoogveenbos nabij Sikkelsemeer

Figuur 3 Ontwikkeling van heischraal grassland op voormalig parkeerterrein

Punt 3: Voormalige parkeerplaats

In het begin van de jaren zestig van de twintigste eeuw hebben de eigenaren van het naast het Witterveld gelegen TT-circuit de bedoeling gehad om in het Witterveld een parkeerplaats aan te leggen. Hiervoor is destijds het nodige graafwerk verricht en is kalkrijk puin aangevoerd. De parkeerplaats is nooit voltooid maar het aangevoerde puin heeft wel gezorgd voor kalkrijke omstandigheden waardoor heischrale vegetaties kunnen ontstaan. Ondanks dat heischraal grasland (nog) geen

doelhabitattype is lijkt de ontwikkeling van het habitattype goed op gang te komen. Dit is vooral het gevolg van het aangepaste beheer ter plaatse. Het voormalige parkeerterrein is voorzien van een raster waardoor een gecombineerd beheer van maaien en afvoeren goede resultaten oplevert.

Punt 4: Oostelijke randweg

De beheerder heeft hier een deel van het aanwezige dennenbos gekapt en een dam in de sloot aangelegd. Beide maatregelen moeten leiden tot een verbetering van de hydrologie ter plaatse zonder afbreuk te doen aan het nabijgelegen hoogveenbos. Beheerder vraagt zich af of het opzetten van het peil in het perceel tussen de randweg en het circuit als buffer kan fungeren tegen het weglekken van water uit de oostrand van het hoogveen. Tussen

het Haarbos en de westrand van de eigenlijke schietbaan is opslag verwijderd zodat er weer een verbinding tussen de open stukken is ontstaan.

Figuur 4 Gekapt dennenbos langs oostelijke rondweg

Conclusie

De ontwikkeling van de stikstofgevoelige habitattypen en leefgebieden in het Natura2000-gebied.

De bevindingen leiden tot het beeld dat:

- Op basis van het veldbezoek 2021 en de informatie van de beheerder heeft het habitatype actief hoogveen (H7110A) zich als gevolg van droogte en begrazing negatief ontwikkeld. Beheerder heeft maatregelen in de vorm van een raster genomen om de betreding door vee te verhinderen.
- De communicatie tussen beheerder en eigenaar van het graasveen laat te wensen over waardoor selectieve begrazing niet goed van de grond komt
- De beheerder kapt gefaseerd de droge berkenbosjes.
- Het aanwezige heischrale grasland (H6230) ontwikkelt zich positief.
- Het uitgevoerde hydrologisch onderzoek voorziet in maatregelen die de hydrologie van het Witterveld kunnen verbeteren. Beheerder wil hier graag mee aan de slag.

Accordering verslag

Dit verslag is met instemming van alle aanwezigen bij het veldbezoek en de provinciale co-lezer vastgelegd.

Bijlage 1: Habitattypenkaart Witterveld met de in 2021 bezochte locaties

